

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ

- A** Актуалізується проблема формування емоційної культури вчителів початкових класів у період війни. Здійснено аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблеми та з'ясовано сутність поняття «емоційна культура». Вважаємо, що емоційна культура є цілісним динамічним особистісним утворенням, що має власну структуру, й представлене системою знань про емоції, їхній розвиток, формування вмінь і способів аналізу емоцій, управління ними. Серед компонентів, що забезпечують формування високого рівня емоційної культури вчителів початкових класів, провідними вважаємо: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-емпатійний. Емоційна культура також охоплює емоційну компетентність та емоційну грамотність. Зроблено висновок, що ефективному формуванню емоційної культури вчителів початкових класів у період війни сприяють такі педагогічні умови: створення сприятливого емоційного клімату, атмосфери емоційного комфорту, довіри, взаємоповаги під час онлайн-уроків; втілення ідей педагогіки партнерства в освітньому процесі; моделювання ситуацій толерантної взаємодії та спільної діяльності учасників освітнього процесу у період війни; вміння вчителя розпізнавати емоційні стани; впровадження інноваційних форм і методів навчання, що викликають позитивні емоції та переживання.
- Ключові слова:** формування; емоції; культура; емоційна культура; емоційна компетентність; емоційна грамотність; компоненти емоційної культури; вчителі початкових класів

- S** **Tsiuniak Oksana. Emotional culture development of primary school teachers during the war.** This article highlights the problem of the emotional culture development of primary school teachers during the war. The analysis of psychological and pedagogical research on the problem and the essence of the concept of «emotional culture» is done. The author believes that emotional culture is a holistic dynamic personal entity that has its own structure and is represented by a system of knowledge about emotions, their development, the development of skills and methods of analyzing emotions, managing them. Among the components that ensure the development of a high level of emotional culture of primary school teachers, the author considers the following: cognitive, motivational-value and reflexive-empathic. Emotional culture also encompasses emotional competence and literacy. It is concluded that the effective development of emotional culture of primary school teachers during the war is facilitated by the following educational conditions: creating a favorable emotional climate, atmosphere of emotional comfort, trust, mutual respect during online lessons; implementation of ideas of partnership pedagogy in the educational process; modeling situations of tolerant interaction and joint activities of participants in the educational process during the war; teacher's ability to recognize emotional states; the introduction of innovative forms and methods of learning that evoke positive emotions and experiences.
- Key words:** development; emotions; culture; emotional culture; emotional competence; emotional literacy; components of emotional culture; primary school teachers

Цюняк Оксана Петрівна, докторка педагогічних наук, доцентка, професорка кафедри педагогіки початкової освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

Tsiuniak Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor Department of Primary Education Pedagogy, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

E-mail: oksana.tsiuniak@pnu.edu.ua

В останнє десятиліття наука зробила відкриття, що емоції відіграють важливу роль у житті людини. Дослідники виявили, що ваша емоційна освіченість та здібності детермінують ваш успіх і щастя в будь-яких сферах життя навіть більше, ніж IQ.

Деніел Гоулман [7, с. 6]

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Актуальність означеної проблеми зумовлена подіями, які нині відбуваються в Україні. Вже понад сто днів триває повномасштабна російсько-українська війна, у якій Україна відстоює свою незалежність і суверенітет, приналежність до європейської цивілізації.

Організація освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти під час війни – це ще один фронт боротьби українців. Як громадяни й патріоти своєї держави, вчите-

лі долучаються до волонтерства, захисту країни, чинять опір в окупації та продовжують навчати учнів. Досвід організації дистанційної форми навчання, отриманий упродовж останніх трьох років під час карантину, зумовленого поширенням коронавірусної інфекції, допоміг освітянам швидко адаптуватися до нових реалій сьогодення. Однак важливою постала проблема стійкості психоемоційного стану всіх учасників освітнього процесу.

Отже, війна викликає відчуття безпорадності, незахищеності, спричиняє появу хронічних стресових розладів,

впливає на мислення особистості та її ставлення до світу. Саме тому *емоційна культура вчителя* є запорукою налагодження відносин із здобувачами освіти, їхніми батьками, колегами. Організація партнерської взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу передбачає створення комфортного безпечного середовища не лише у фізичному, а й психічному аспекті. Відомо, що педагогіка партнерства є одним із напрямів реформування початкової освіти й будується на засадах демократії та гуманізму, дає право на вибір, гідність, повагу, самобутність, рівноправність усіх учасників освітнього процесу. Педагогічна етика Нової української школи утворює особистісне спілкування, увагу до почуттів учнів, емпатію, підтримку, вибудовування довірливих відносин, створення ситуацій успіху.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Шляхи формування емоційної культури педагогів висвітлені у наукових працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, А. Богуш, М. Євтуха, І. Зязюна, Є. Карпової, О. Кононко, Т. Поніманської, Р. Хмелюк, О. Цокур, Л. Пуховської, О. Сухомлинської. Проблеми формування емоційної компетентності присвятили свої праці П. Селовеї, Дж. Мейер, Д. Гоулман, К. Саарні, Г. Бреслав, Е. Носенко та ін. Ця проблема активно обговорюється і висвітлюється в працях Г. Гарської, Д. Люсіна, М. Манойлової та інших дослідників.

Взаємозв'язок емоційної культури та емоційного інтелекту може бути найповніше реалізовано в емоційному середовищі. Висловлюючи різні погляди на зміст, структуру та функціональне призначення емоційного інтелекту, вчені одностайні в думці про необхідність його формування у вчителя як професійно значущої якості. До прикладу, Н. Білик підкреслює, що у системі освіти проводиться активна робота щодо створення тренінгових програм, спрямованих на підвищення рівня емоційного інтелекту безпосередньо у сфері професійної діяльності. Існують усі теоретичні підстави вважати, що індивідууми з високим рівнем емоційного інтелекту схильні відчувати більшу задоволеність самоактуалізацією порівняно з емоційно нерозумними особами, оскільки вони краще регулюють власні емоції, здатні підтримувати доброзичливі стосунки з оточуючими, що уможлиблює мінімізацію впливу стресу на робочому місці. Аналіз концептуальних підходів до розуміння емоційного інтелекту як професійно важливої якості вчителя дозволяє констатувати різноаспектний характер її досліджень, що вказує на складність цього феномена [1, с. 55].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив виявити низку протиріч щодо вирішення означеної проблеми, а саме: між об'єктивною необхідністю сучасного суспільства у педагогах із високим рівнем сформованості емоційної культури та її реальним рівнем, який досить часто не відповідає сучасним потребам суспільства; між розумінням педагогами важливості реалізації осо-

бистісно-орієнтованого освітнього процесу в усіх його аспектах і недостатнім урахуванням у педагогічній практиці емоційного стану здобувачів освіти, їхньої емоційної готовності до навчально-пізнавальної діяльності в умовах військового часу.

Мета статті: теоретично обґрунтувати формування емоційної культури вчителів початкових класів і визначити її роль у їхній професійній діяльності у період війни.

Викладення основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як показує досвід, в умовах дистанційного навчання в період війни між учителем та учнями відбувається не тільки обмін навчальною інформацією, а й своїми думками, почуттями і переживаннями. Інколи зростає тенденція їхніх взаємин із негативним емоційним фоном (роздратований тон, вербальна та емоційна агресія, упередженість).

Сучасний учитель – це той, хто зацікавлює, спрямовує, підтримує, мотивує, надихає. Серед актуальних професійно важливих якостей такого вчителя є вміння продуктивно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу, емоційна рівновага, стресостійкість, толерантність, комунікативність, вміння запобігати конфліктам і розв'язувати їх, здатність до ефективної командної роботи, розвинена педагогічна рефлексія, здатність ставитися до психоемоційного здоров'я учнів як до цінності [5].

Професія вчителя вимагає значних психоемоційних затрат, вирішення непростих, неочікуваних педагогічних ситуацій, це складна інтелектуальна та емоційна праця.

Важливим елементом такої взаємодії й спілкування є емоції. Із французької мови слово «емоції» перекладається як хвилювання, збудження. Наукові розвідки засвідчують, що особливим психічним станом людини є емоції, що пов'язані з інстинктами, потребами й мотивами. Вони відображають ставлення особистості до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе та до результатів власної діяльності.

Д. Гоулман, доктор філософії, відомий психолог і журналіст, у книзі «Емоційний інтелект» вживає термін «емоція» для позначення не тільки певного почуття, а й характерних для нього думок, психологічного і біологічного станів та цілої низки імпульсів, що спонукають людину до дії. Він також пропонує вісім первинних емоцій: гнів, сум, страх, радість, любов, здивування, огида, сором [7].

У контексті нашого дослідження розкриття сутності поняття «емоційна культура» потребує з'ясування змісту поняття «культура» (лат. cultura – догляд, освіта, розвиток), яке є багатозначним. Аналізуючи генезу поняття «культура», зазначимо, що з далекої давнини воно стосувалося характеристики внутрішнього, глибинного світу особистості.

У нашому сьогоденні все більшої актуальності набуває теза: «Від людини освіченої – до людини культури». На наше переконання, людина культури – це духовно багата особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею; творча особистість, яка по-

стійно розмірковує, мислить альтернативно, наділена розвинутим прагненням до творення. Культура педагога пройшла певні етапи свого розвитку разом із розвитком культури суспільства. Вона існувала завжди, але мала різне соціальне й професійне «забарвлення» залежно від впливу різних чинників: політики в сфері освіти; моральних відносин, що склалися в суспільстві; пануючої релігії; певного типу виховання.

Варто відзначити, що в структурі культури особистості особливе значення належить *емоційній*. Одним із перших визначення *емоційної культури* дав П. Якобсон [7, с. 64]. На його думку, емоційна культура є комплексом явищ, що являють собою розвиток і вдосконалення тих якостей емоційного життя, які в обмеженому вигляді проявлялися на більш раннішому віковому ступені.

Вважаємо, що *емоційна культура* є цілісним динамічним особистісним утворенням, що має власну структуру, й представлене системою знань про емоції, їхній розвиток, формування вміння і способів аналізу емоцій, управління ними, спрямованих на адекватність реагування, що сприяє вербалізації емоцій людини, її емоційної відкритості, емоційної емпатії та надання емоційної підтримки оточуючим за необхідності.

Серед компонентів, що забезпечують формування високого рівня емоційної культури вчителів початкових класів, провідними вважаємо: *когнітивний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-емпатійний*.

Когнітивний компонент формування емоційної культури вчителів початкових класів включає в себе обізнаність про різні види емоцій, уміння описувати свої переживання словесно та здатність до усвідомлення причин їх виникнення, адже емоції не з'являються самі по собі, це завжди реакція на певні чинники, ситуації, подразники. Про високий рівень сформованості когнітивного компоненту свідчить емоційна обізнаність, тобто усвідомлення власних емоцій, та емоцій людей, а також здатність їх розрізнити і називати.

Показниками *мотиваційного-ціннісного компоненту* є внутрішня потреба, бажання і мотив до певної діяльності, в контексті нашого дослідження такою є активна професійна діяльність учителя у період воєнного часу. Також цей компонент емоційної культури охоплює: прийняття цінності емоційних станів і проявів людини, наявність знань про емоційні аспекти педагогічного процесу, особливості емоційного життя вихованця й самого феномену емоцій.

Рефлексивно-емпатійний компонент включає в себе два поняття «рефлексію» та «емпатію». Здатність до рефлексії та саморефлексії – це вміння аналізувати, міркувати, порівнювати та робити висновки, і як наслідок інтелектуально та емоційно розвиватися. А от розвинене почуття емпатії, тобто здатність співпереживати іншим, у свою чергу, позитивно впливає на налагодження міжособистісних і соціальних взаємозв'язків. Окрім того, добре розвинений рефлексивно-емпатійний компонент дає змогу пережити емоції радості, задоволення, інтересу, а також сприяє

відкритості до сприйняття і впливу емоцій, які відчувають оточуючі.

Емоційна культура охоплює *емоційну компетентність та емоційну грамотність*. Справжній учитель повинен бути чутливим та сприйнятливим щодо особистісних особливостей учня, до його переживань. Якщо вчитель без вагомих підстав тепло ставиться до учня, радіє його успіхам, уже це може звести до мінімуму неспокій і страхи учня, його захисні реакції та сприяти розвитку й самоактуалізації його особистості [3, с. 61].

У зв'язку із цим, емоційна грамотність, показниками якої є висока емоційна стійкість, гнучкість та високий рівень емпатії, відіграє значну роль у побудові ефективного освітнього процесу, та для збереження власних ресурсів фізичного та психологічного здоров'я вчителя, та сприяє уникненню емоційного вигорання. Учитель, котрий переживає емоційне вигорання, не може бути активним у своїй професійній діяльності, проте, він може працювати на випередження і виробляти в собі якості і навички, які покликані зберігати емоційний ресурс організму. Окрім цього, педагогу має бути властива чуйність, активність, рухливість, артистизм. Натомість емоційна пасивність педагога, одноманітність інтонацій голосу, мовлення, міміки і жестів не сприяє зацікавленню здобувачів освіти процесом навчання.

Передумовою позитивного, комфортного спілкування педагога з дітьми є вміння вчителя виражати свої почуття та емоції, розкривати свій внутрішній світ. Учні прихильно ставляться до вчителя, вираз обличчя якого є доброзичливим, спокійним, врівноваженим і впевненим, зі щирою відкритою усмішкою.

Також важливу роль відіграє *емпатійність* педагога, що проявляється у його здатності усвідомлювати й розрізнити почуття та емоції інших людей, співпереживати, ставитися дбайливо, із чуйністю та розумінням. Складниками емпатії виділяють емоційну чуйність і раціональне сприйняття дійсності, що проявляється в умінні бути спостережливим та уважним.

Мовлення вчителя початкових класів має бути виразним, емоційно забарвленим, щирим, доброзичливим, оптимістично налаштованим, з використанням жестів, міміки, інтонацій голосу. Також, хочемо зазначити, що емоційний стан учителя передається учням. Якщо вчитель сам перебуває у несприятливому емоційному стані, не може налаштуватися на роботу, впоратися із хвилюванням чи особистими переживаннями, то атмосфера в класі буде відповідна. З огляду на це, педагогу необхідно бути ментально стійким у найрізноманітніших ситуаціях. Для цього, потрібно вміти усвідомлювати власні емоції, причини їхнього виникнення та наслідки, до яких вони призводять, володіти адекватною самооцінкою, знати свої сильні сторони, здібності й уміння, бути впевненим у собі. Емоційну компетентність ми трактуємо як особистісну й інтелектуальну готовність учителя до вирішення певних професійних завдань.

Результати дослідження. Процес формування емоційної культури вчителів початкових класів розглядаємо як динамічний процес, що передбачає реалізацію певних педагогічних умов.

Погоджуємося з думкою М. Марусинець, що важливими організаційно-педагогічними умовами формування емоційної культури вчителів є створення рефлексивно-інноваційного освітнього середовища через проблематизацію змісту навчання в поєднанні з використанням рефлексії як методу професійної діяльності; збагачення змісту аудиторної та позааудиторної роботи ідеями та концепціями розвитку та саморозвитку особистості, розвитку пізнавальної активності; організацію спільної діяльності всіх учасників освітнього процесу; залучення вчителів до різноманітних видів науково-дослідної роботи [4, с. 196-199].

Беззаперечним є той факт, що емоційно інтелігентні особистості приймають правильні рішення і менше помиляються, оскільки керуються своїм мисленням, яке не зачмарене негативними емоціями. Це дає можливість учителям досягнути успіху в усіх сферах суспільного життя та організувати освітній процес в умовах воєнного стану. Починаючи урок, учителю варто запитати в учнів, чи всі почуваються у безпеці, поцікавитися про самопочуття дітей, надати можливість висловитися тим школярам, які цього потребують. У процесі організації освітнього процесу важливими є ділові та рольові ігри, емоційні ситуації, хвилинки емоційного розвантаження.

М. Бикова зазначає, що емоційна культура проявляється в міжособистісних відносинах, у мовному етикеті, комунікативних уміннях. Людина вихованої емоційної культури частіше знаходиться в стані емоційної стабільності, емоційної автономії, тобто меншої залежності від настрою інших людей. Емоційна культура впорядковує емоційне життя людини та є однією з провідних умов успішного самовизначення особистості, оскільки самореалізацію особистості можна розглядати як свідомий процес найповнішого розкриття і зростання потенційних, емоційних і спонукально мотиваційних сутнісних сил людини, як процес самоствердження власного «Я», який передбачає самоактуалізацію, самопізнання, самоосвіту й самовиховання [2, с. 136].

Висновки з даного дослідження. Можемо зробити висновки, що ефективному формуванню емоційної культури вчителів початкових класів у період війни сприяють такі педагогічні умови, як створення сприятливого емоційного клімату, атмосфери емоційного комфорту, довіри, взаємоповаги під час онлайн-уроків; втілення ідей педагогіки партнерства в освітньому процесі; моделювання ситуацій толерантної взаємодії та спільної діяльності учасників освітнього процесу у період війни; вміння вчителя розпізнавати емоційні стани; впровадження інноваційних форм і методів навчання, що викликають позитивні емоції та переживання (ранкові зустрічі, ігри, свята, розваги тощо). Емоційно врівноважена, емоційно компетентна особистість здатна розуміти власний емоційний світ та

оточуючих, перебуває у злагоді із собою, здатна вдумливо підходити до розв'язування життєвих труднощів, характеризується відкритістю до навколишнього світу. Людина, яка не вміє керувати своїми емоціями, є емоційно незрілою. Від емоційного стану вчителя залежить ефективність організації дистанційного навчання у період війни, а його емоційна культура проявляється в міжособистісних відносинах, у мовному етикеті, комунікативних уміннях. Підтримку учням учитель може продемонструвати перш за все власними стійкістю та спокоєм.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у розробленні критеріїв визначення рівнів сформованості емоційної культури вчителів початкових класів.

Список використаних джерел

1. Білик Н. І. Концептуальні підходи до розуміння емоційного інтелекту як професійно значущої якості педагога. *Науково-методичний підхід до вдосконалення педагогічної майстерності педагогічних працівників у системі підвищення кваліфікації*: електрон. навч.-метод. посіб. / упоряд.: І. О. Калініченко, Н. І. Білик]. Полтава: ПОІППО, 2021. С. 49–56. URL: http://poippo.pl.ua/images/FILES/pidrozdzily/kafedra_pedmaisternosti/biblioteka/modul-2021.pdf.
2. Бикова М. Емоційна культура креативної особистості в процесі самовизначення. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 3 (67). С. 129–139.
3. Максим О. В. Емпатійна поведінка вчителя як запорука професійного успіху. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/717681/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC.PDF>.
4. Марусинець М. Педагогічні умови та засоби формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 196–199.
5. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. для вчителів початкової школи. Тернопіль: Астон, 2020. 192 с.
6. Якобсон П. Чувства, их развитие и воспитание. Москва: Знание, 1976. 64 с.
7. Goleman D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995. 352 p.

References

1. Bilyk, N. I. (2021). Kontseptualni pidkhody do rozuminnia emotsiinoho intelektu yak profesiino znachushchoi yakosti pedahoha [Conceptual approaches to understanding emotional intelligence as a professionally significant quality of a teacher]. In I. O. Kalinichenko, & N. I. Bilyk (Comps.), *Naukovo-metodychnyi pidkhid do vdoskonalennia pedahohichnoi maisternosti pedahohichnykh pratsivnykiv u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii* [Scientific and methodological approach to improving the pedagogical skills of teachers in the system of professional development]: elektron. navch.-metod. posib. (pp. 49-56). Poltava: POIPPO. Retrieved from http://poippo.pl.ua/images/FILES/pidrozdzily/kafedra_pedmaisternosti/biblioteka/modul-2021.pdf [in Ukrainian].
2. Bykova, M. (2017). Emotsiina kultura kreatyvnoi osobystosti v protsesi samovyznachennia [Emotional culture of creative personality in the process of self-determination]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii* [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies], 3 (67), 129-139 [in Ukrainian].
3. Maksym, O. V. Empatiina povedinka vchytelia yak zaporuka profesiinoho uspikhu [Empathic behavior of a teacher as a guarantee of professional success]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/717681/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%81%D0%B8%D0%BC.PDF> [in Ukrainian].
4. Marusynets, M. (2015). Pedahohichni umovy ta zasoby formuvannia profesiinoi refleksii maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Pedagogical conditions and means of forming professional reflection of future primary school teachers]. *Hirska shkola Ukrainykykh Karpat* [Mountain school of the Ukrainian Carpathians], 12-13, 196-199 [in Ukrainian].
5. *Nova ukrainska shkola: teoriia i praktyka formuvannia emotsiinoho intelektu v uchniv pochatkovoї shkoly* [New Ukrainian school: theory and practice of emotional intelligence formation in primary school students]. (2020): navch.-metod. posib. dlia vchyteliv pochatkovoї shkoly. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
6. Iakobson, P. (1976). *Chuvstva, ikh razvitiie i vospitanie* [Feelings, their development and education]. Moskva: Znanie [in Russian].
7. Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 08.06.2022